

ДЕЯКІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ФЕНОМЕНУ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

У статті представлено аналіз категорії "діяльність" у контексті вивчення проблеми підготовки майбутніх учителів до науково-дослідної діяльності.

Сучасний етап розвитку незалежної України потребує реформування певних ланок системи освіти на основі положень Закону "Про освіту", цільової комплексної програми "Вчитель", "Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті". Розв'язання визначених завдань потребує оновлення підготовки професійних кадрів, однією з найважливіших складових якої є науково-дослідна робота як прояв професійної творчості майбутніх фахівців, підгрунтя для аналізу та розв'язання нестандартних педагогічних задач. Такий підхід передбачає, з одного боку, створення необхідних умов для творчого росту, підвищення кваліфікації та сучасної підготовки вчителів, з іншого – залучення до системи освіти талановитих спеціалістів, здатних на високому рівні здійснювати навчально-виховний процес, вести наукові дослідження, оволодівати новими технологічними та інформаційними системами, виховувати в учнів духовні та моральні якості, готувати спеціалістів високої кваліфікації.

Однак сучасний етап розвитку педагогічної освіти визначив ряд протиріч між традиційною підготовкою майбутнього вчителя до науково-дослідної роботи та новими вимогами суспільства до випускників педагогічних навчальних закладів, які мають бути готовими до прийняття професійних рішень на основі самостійного аналізу, синтезу та узагальнення інформації, набутої у складних соціально-педагогічних умовах. Останнє зумовлює потребу узагальнення теоретичного та практичного досвіду щодо підготовки майбутніх учителів до науково-дослідної роботи та вимагає оновлення теоретико-методологічних положень щодо визначеної проблеми.

Розгляд методологічних та теоретичних основ аналізу та моделювання науково-дослідної діяльності майбутніх учителів має певну специфіку. Міждисциплінарний статус наукових досліджень визначає необхідність проведення категорійного аналізу цілого ряду дефініцій на основі, в першу чергу, діяльнісного підходу, з позицій якого людська психіка не тільки проявляється, але й формується в діяльності. Його застосування також дає можливість простежити взаємообумовленість цілей наукового пошуку педагога та системи його ціннісний орієнтацій, визначити операційний склад дій вчителя, класифікувати їх особливості відповідно до рівня його майстерності, визначити шляхи її вдосконалення.

Проаналізуємо особливості категорії "діяльність" відповідно до завдань нашого дослідження.

Філософське тлумачення діяльності, обґрунтоване Г.Ф. Гегелем, І. Кантом, К. Марксом, визначає діяльність як відношення між суб'єктом діяльності та її об'єктом, який за рахунок активності суб'єкта перетворюється задля задоволення його потреб. Ці уявлення у "Філософському словарі" конкретизовані таким чином: діяльність – специфічно людський спосіб відношення до світу – "предметна діяльність" (К. Маркс); являє собою процес, в ході якого людина творчо перетворює природу, стаючи активним суб'єктом, а явища природи, що нею освоюються, – об'єктом своєї діяльності. У сучасному філософському енциклопедичному словнику поняття "діяльність" відсутнє (Філософський енциклопедический словарь. – М., 2000. – 576 с.).

У соціології праці К.Маркса діяльність тлумачиться як "праця" та визначається через її сутнісні характеристики: праця - насамперед процес, який здійснюється між людиною та природою, процес, у якому людина своєю діяльністю опосередковує, регулює та контролює обмін речовин між собою та природою. Найбільш простими характеристиками праці є: сама праця, предмет праці та засоби праці.

Сучасна соціологія праці розвиває традиції К. Маркса та припускає "працю взагалі" у якості відправної точки категорійного аналізу. Подвійний характер *праці взагалі* означає, що вона являє собою, з одного боку, обмін речовин між природою та людиною, з іншого – обмін продуктами діяльності між індивідами. Перший аспект розкриває звичайний процес праці, незалежний від індивіда та суспільства. Її основне призначення – відтворення життєдіяльності індивіда як біологічної істоти. Другий аспект, навпаки, характеризує суспільну визначеність праці, детерміновану розподілом праці у суспільстві та формами власності. У даному разі призначення праці змінюється, а головною її функцією стає забезпечення суспільних потреб та відтворення людини як соціальної істоти. Якщо йдеться про побудову концептуального апарату соціології праці, то не можна забувати, що кожна зі сторін "праці взагалі" описується власною системою понять.

Сучасний "Філософський енциклопедический словарь" (2000 р.) визначає працю як етичне явище: праця як етичне явище являє собою те саме, що й участь, витрати, застосування; індивід знаходить собі застосування, витрачає сили, віддає свою енергію. Праця потребує виконання роботи та "старанності". Індивід не тільки наптовхується на опір речей, але й відвойовує собі необхідний результат.

Бажання людини спрямовані на те, щоб стати вище праці, оволодіти процесом праці. У праці вона весь час пізнає як самого себе, так і речі: самого себе – у спонтанності застосування енергії, як фізичної, так і духовної; речі – в їх опорі цій енергії.

У психологічних дослідженнях дотримуються позиції, що діяльність - поняття, яке характеризує функцію індивіда в процесі його взаємодії з оточуючим середовищем. Психічна діяльність – специфічний для всієї живої системи зв'язок з оточуючим, який регулює взаємини між організмом та середовищем. Психічна діяльність визначається потребами, спрямованими на предмет їх задоволення, та здійснюється системою дій: передбачає

наявність в організмі психіки і, разом з тим, складає найважливішу умову її виникнення та є рушійною силою її розвитку [2:126-127].

Основними характеристиками діяльності, представленими у роботах О. Леонтєва, С. Рубінштейна, П. Гальперіна, Д. Ельконіна та ін., можна вважати:

- саму психіку індивіду та його діяльність, що конструюють активно-діяльнісну модель поведінки індивіду;
- діяльність, що здійснюється завдяки атрибутивним зв'язкам з функціями-процесами, у структурах підсвідомого та свідомого;
- відповідно до принципу історизму, діяльність, що є рушійною силою розвитку психічного відображення;
- існуючий модельний принцип єдності екстеро- та інтродіяльності у вигляді форми-принципу інтеріоризації-екстеріоризації як механізму засвоєння соціально-історичного досвіду;
- базові характеристики діяльності (предметність та суб'єктність).

Експлікаційний аналіз діяльності дає можливість виділити її чотири основних аспекти: 1) генезо-генетичний; 2) модельно-функціональний; 3) модельно-динамічний; 4) модельно-результативний.

Генезо-генетичний аспект визначає вихідну форму людської діяльності як соціально-сумісні дії, а основним механізмом еволюції психіки індивіда – інтеріоризацію, яка забезпечує засвоєння соціокультурного та історичного досвіду шляхом перетворення соціально-сумісної діяльності у структури-моделі індивідуальної діяльності. У ході інтеріоризації відбувається також перетворення зовнішньої діяльності у внутрішню.

У фундаменті другого аспекту покладений принцип аналізу за одиницями (Л. Виготський), який передбачає розчленування конструкцій реальності на одиниці. Вони ж, в свою чергу, вміщують основні предикатив-властивості, що притаманні цій реальності як цілісній моделі-структурі.

Розглядаючи у динаміці (третій аспект) модель діяльності, необхідно вивчити механізми, які забезпечують динаміку самої діяльності. Наприклад, "надситуативна активність" включає: самоеволюцію діяльності; можливість для індивіда трансформацію діяльності; виникнення нових форм діяльності, що детермінують цілеспрямований характер діяльності у постійно змінній діяльності, соціумі.

Реалізація ж мультимodelей діяльності (четвертий аспект) здійснюється на основі психофізіологічних механізмів, специфіку яких неоднозначно тлумачать відомі дослідники (Бернштейн, Скіннер, Фромм, Юнг, Айзенк, Маслоу, Анохін, Роджерс).

Аналіз наукових психологічних джерел дозволив віділити модель матеріально-духовної діяльності, яку складають такі компоненти:

- мотиви, що спонукають суб'єкт до певної діяльності;
- цілі як результати, на досягнення яких діяльність спрямована;
- засоби, за допомогою яких модель діяльності реалізується [6:135-137].

Разом з тим, у двох найбільш фундаментальних теоріях діяльності суб'єкт та об'єкт розглядаються з різних позицій: у психологічній (О.М. Леонтєв), наприклад, суб'єкт повністю розчинився у потребах та мотивах окремого індивіда, а об'єкт – у його ідеальному уявленні про цілі та умови своїх дій; у іншій – методологічній (Г.П. Щедоровицький) – навпаки, суб'єкт замінений цілями та завданнями суспільного виробництва, сам індивід став лише однією з умов (засобів) цього виробництва, а об'єкт – його матеріалами та продуктами.

У той же час найважливішим досягненням розглянутих підходів стало те, що саме в них вперше, причому достатньо повно, були визначені та понятійно оформлені найбільш важливі діяльнісні категорії (*спосіб, засіб, метод, операції, цілі, задачі, мотиви, умови тощо*), які дозволили принципово по-новому будувати теоретичні об'єкти дослідження соціальних та соціально-психологічних систем.

Саме такий рівень аналізу категорії діяльності дозволяє точно сформулювати власне психологічні проблеми: по-перше, *становлення* не просто активної, а *дієвої істоти* (в онто- та профенсіогенезі), де необхідно спеціально обговорювати питання про "зняття" та "інтеріоризацію" структури діяльності, яка здійснюється з метою реалізації конкретних дій; по-друге, становлення *самодіяльної істоти*, де вперше постає питання про *освоєння людиною* всього універсалу діяльності, у всіх її планах, що надасть можливість проявити здібності до організації та управління власною діяльністю, а значить – стати справжнім *суб'єктом власної діяльності*.

Умовою реалізація практичної діяльності конкретною людиною є можливість опису нею власної дійсності на основі використання *нормативної* (а не узагальненої) *структури*. Лише за таких умов вона, по-перше, стає власною діяльністю, а по-друге, людина дійсно отримує можливість бути її суб'єктом. Найбільш важливим є те, що зворотнім, рефлексивним шляхом (від цілепокладання до вияву та формування нових ресурсів суб'єктивності) можна розробити способи та засоби самоперетворення та саморозвитку в діяльнісному просторі.

Схематично форми рефлексивної діяльності над власною предметною діяльністю (за Кондрухом В.І.) можна представити таким чином:

1. *Дослідження* – у буквальному розумінні: рух слідами – визначається за відомою формулою Г. Гегеля: "мета – засіб – результат"; у нашому випадку програма ставлення до наслідків дослідницької діяльності, яка дає можливість побачити її у всьому об'ємі, аналіз наслідків власного пошуку при вивченні певної проблеми; аналіз результатів дослідження веде до виявлення *нових джерел та нових ресурсів* діяльності та шляхи їх відкриття.
2. *Конструювання (перетворення)* – у буквальному розумінні: структурування, надання форми будь-чому – можна описати відомою методологічною схемою: "матеріал – засіб – продукт" (із заданими властивостями); ставлення до діяльності в цілому – це *оцінка* якості продукту конструкторської діяльності; її наслідком виявляється створення принципово нового ресурсу розвитку та удосконалення основної діяльності.
3. *Проектування* – побудова потенційно можливого простору різнопланових видів діяльності – може бути описано за допомогою схеми: "задум – реалізація – наслідки"; програма відношення до діяльності та збереження її

в цілому – це *експертиза* наслідків проектування, співвідношення їх з вихідною проектною ідеєю; головний сенс проектування діяльності – *розкриття її неочевидних ресурсів*, взагалі – збагачення ресурсної бази різних видів діяльності.

4. *Управління* – нормування будь-якої системи за правилом, правом, правдою – можна описати відомою схемою П.Я. Гальперіна: "орієнтація – виконання – норма функціонування" системи діяльності (певного виробництва); ставлення та спосіб збереження діяльності в цілому – *контроль* базових параметрів основної діяльності (діяльності, що управляється); головне завдання цієї діяльності – *розподіл та реалізація наявних ресурсів*.

Таким чином, чітко визначається декілька підходів до поняття діяльності:

- *філософський підхід* – концепції І. Канта, Г. Гегеля, К. Маркса; сучасні дослідники: Г.С. Батищев, О.В. Брушлинський, В.В. Давидов, В.Д. Лекторський, В.С. Швіреєв, Е.Г. Юдін та ін.;

- *соціологічний підхід* – концепції М. Вебера, Е. Дюркгейма, Г. Зиммеля, К. Маркса, М. Шелера, Ф. Енгельса; сучасні автори: Г.М. Андреева, Л.П. Бєєва, Г.М. Волков, Б.Д. Паригін та ін.;

- *психологічний підхід* – концепції Б.Г. Ананьєва, П.Я. Гальперіна, Л.М. Леонтьєва, Б.Ф. Ломова, К.К. Платонова, О.В. Петровського, С.Л. Рубінштейна, Н.Ф. Талізіної, В.Д. Шадрікова, Г.П. Щедровицького та ін.

Логічним продовженням визначеного переліку має стати "педагогічний підхід" до тлумачення поняття діяльності, однак це не достатньо просте завдання. Поняття "педагогічна діяльність" відсутнє як у "Педагогічній енциклопедії" 1966 року видання, так і сучасній довідковій літературі, тому тлумачення поняття "педагогічна діяльність" є результатом аналізу дефініцій, а не її вихідним положенням.

Розробка означеного поняття, на нашу думку, має базуватися не на основі пошуку необхідного способу логічних зв'язків компонентів визначення педагогічної діяльності з іншими компонентами, а у попередньому виявленні структури самої педагогічної діяльності та відповідних контурів регуляції, що здійснюються у межах цієї структури.

Визначення основ педагогічного підходу до розуміння діяльності та її структури (на фоні філософського, соціологічного та психологічного підходів) стає можливим на основі методології К. Маркса.

Діяльність як явище являє собою синтез матеріального та ідеального, об'єктивного та суб'єктивного. З метою визначення змісту поняття "діяльність" необхідно врахувати все те, без чого діяльність не може не існувати, не бути уявленою. Відповідно, необхідно виявити всі її (діяльності) *атрибути*. В.В. Белічем в педагогіці введено нове поняття – атрибутивний аналіз діяльності (педагогічної та навчально-пізнавальної). Поняття атрибутивного аналізу діяльності фіксує постійність складу атрибутів, їх взаємну обумовленість та можливість послідовного виявлення кожного з атрибутів будь-якої діяльності. Із введенням цього поняття уточнюються поняття мети, процесу, способу, методу педагогічної діяльності та їх взаємної обумовленості [1:11].

Серед наукових праць щодо розробки поняття та моделей педагогічної діяльності варто відзначити роботи Н.В. Кузьміної [3:10-11, 63], О.І. Щербакові [7], В.О. Сластьоніна [5].

Н.В. Кузьміна з позицій загальної теорії систем та задачного підходу розглядає педагогічну діяльність як складну динамічну систему, яка характеризується специфічною структурою з численними взаємопов'язаними компонентами, серед яких – суб'єкт та об'єкт педагогічного впливу, предмет їх спільної діяльності, цілі діяльності та засоби педагогічної комунікації. Вони пов'язані між собою прямими та оберненими зв'язками. Кожному з компонентів відповідає певна група робочих функцій: конструктивних, організаторських, комунікативних. Така модель має певні переваги, оскільки враховує загальний характер педагогічної діяльності, що будується за законами спілкування.

Дослідження головних компонентів педагогічної діяльності вчителя складає підґрунтя наукових праць О.І. Щербакова, який поряд з названими структурними компонентами виділяє в педагогічній діяльності інформативну та дослідницьку (гностичну) функції. На його думку, всі названі функції тісно взаємопов'язані та складають основу педагогічної діяльності вчителя.

Розвиваючи погляди Н.В. Кузьміної та О.І. Щербакова, В.О. Сластьонін доповнив структуру педагогічної діяльності новою функціональною одиницею, якою є педагогічна дія як єдність мети та змісту.

Здійснений на основі розробок Н.В. Кузьміної, О.І. Щербакова, В.О. Сластьоніна аналіз структури педагогічної діяльності вчителя дає можливість дійти висновку про те, що будь-яка форма педагогічної діяльності вчителя являє собою складний психологічний процес, сукупність певних взаємопов'язаних елементів, що утворюють своєрідну структурну цілісність (систему і послідовність). Останнє характеризує особистість вчителя, його соціальну зрілість, професійну спрямованість, знання основ наук, уміння показати їх роль у суспільному та соціальному прогресі, знання психології та закономірностей фізичного розвитку дитини, зв'язок теорії з практикою навчання та виховання учнів, володіння педагогічною майстерністю, прагнення до неперервної самоосвіти [4].

Науково-дослідна діяльність вчителя, як один з видів педагогічної, має всі атрибути, ознаки та властивості загального феномену людської діяльності. В той же час вона відзначається наявністю специфічних особливостей, що пов'язані з виконанням педагогом своїх професійних функцій, вона є вершиною ("акме") його професійної діяльності.

Представлені матеріали дають можливість більш детально окреслити у подальших дослідженнях поняття "науково-дослідної діяльності" як важливої складової педагогічної. У цьому випадку категорії діяльності та педагогічної діяльності є базовими для визначення її сутності і значною мірою обумовлюють методологічні та теоретичні напрями дослідження проблеми, її організації в межах вивчення педагогічних дисциплін студентами педагогічних навчальних закладів.

1. Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А. Психология высшей школы: Уч. Пособие для вузов. – Мн., 1981. – 383 с.
2. Кондрух В.И. Теоретические основы построения педагогической системы исследовательской подготовки преподавателей профессионально-педагогического колледжа: Дис... на соиск. учен. степ. докт. пед. наук: 13.00.08. – Магнитогорск, 2001. – 478 с.
3. Кузьмина Н.В. Очерки психологии труда учителя. – Л., 1967. – 110 с.
4. Мороз А.Г. Профессиональная адаптация молодого учителя. – К., 1998. – 233 с.
5. Слостенин В.А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки. – М., 1976. – 160 с.
6. Современный словарь по психологии. – Мн., 1998.
7. Щербаков А.И. Психологические основы формирования личности советского учителя в системе высшего педагогического образования. – Л., 1968. – 266 с.

Матеріал надійшов до редакції 9.09.03 р.

Сидорчук Н.Г. Некоторые подходы к изучению феномена научно-исследовательской деятельности будущих учителей.

В статье представлен анализ категории "деятельность" в контексте изучения проблемы подготовки будущих учителей к научно-исследовательской деятельности.

Sidorchuk N.G. Some approaches to the analysis of a phenomenon of research and development activity of future teachers.

This paper analyzes the category of "activity" within the context of study of the issue of preparing future teachers to research activity.